

IRODALMI DIVATOK

Nem az irodalomnak van köze a divathoz, hanem az írónak, no meg a közönségnek. Mint jelenség az irodalom egy bizonyos értékszférában helyezkedik el, a divat viszont az axiológia számára semleges entitás. „Divatos író” — mondjuk valakiről, s jelzésünk kétértelmű: egyszerre tartalmazza az időlegesen felkapottnak szóló pejorációt és a mindenkori sikert megillető elismerést. *Irodalom és divat találkozásának pillanata a siker*, s e rövidebb-hosszabb pillanat múltával mindkettő tovább halad a maga útján. X. író lehet divatos is, értékes is, de például Y. divatos ugyan, de nem értékes, Z. sem egyik, sem másik, T. értéke sosem vált divatcikké. Ebből a kombinációsorból látszólag semmilyen konklúzió nem vonható le, hacsak az nem, hogy diffúz voltával megteveszt, eltereli a figyelmünket valamiről, aminek létezését szakadatlanul tapasztaljuk, csak megragadása, kiemelése az esetlegességek halmazából tűnik csüggesztően nehéznek. Helyzetünk emlékeztet a kutatóéra, akinek kísérletezés közben a szerteágazó észlelés-csoportból ki kell szűrnie a kutatás döntő irányát meghatározó, eredményét tartalmazó tényeket; vagy a nyomozóéra, aki számtalan adat birtokában már maga sem tudja, melyik a tévútra vezető ál-nyom, s melyik a perdöntő bizonyíték.

Ibsen idején még igaz lehetett, hogy ha az első felvonásban fegyver függ a díszletfalon, annak a harmadik felvonásban el kell sülnie. Ma már nincs is színpad, csak körfüggöny vagy néhány gerenda meg pad, s arról a valamiről pedig, ami sztereofonikusan kattog a zsöllye-ülés alatt, a happeningtől felcsigázott vagy az elidegenítő effektustól elfáult néző a másnapi színikritikából tudja meg, hogy visszafelé sült el, noha az ő lelkiismeretét vették célba. Megéri-e vajon, hogy noha Ibsen valóban „kiment a divatból”, ez korántsem jelenti azt, hogy megszűnt volna mint érték, vagyis mint irodalom?

Mert hosszú távon az irodalom tiszteletben tartja a maga teremtette értékeket. Rövid távon — hiszen egyebe sincs — a divat is ezt teszi. De érték-e, ami gyorsan elértéktelenedik? Az érték tartós normatív rendszer, a divat viszont, ha tartósul — megszűnik divat lenni. Mindkét folyamat — az irodalmi érték értékékként való elfogadása, valamint a divatos szerző, műfaj, stílus, áramlat „felfutása” (utóbbi egyenesen divatjelenséggé terjed és szorul ki a közérdeklődésből) — időben történik. Ami az értéket a csak divatostól elhatárolja, az egy mennyiségi tényező (a tartam) átcsapása minőségbe. Egy alkotás abszolút értékéig ugyanis nem függ a közízléstől, ettől a divattal a kölcsönhatás viszonyában álló, ugyancsak időben változó, méghozzá meglehetősen gyorsan változó jelenségtől. A divat számára a régi vagy mint már nem érvényes, vagy mint újra érvényes válhat elutasítandóvá, illetve elfogadhatóvá. Mint minden rövid életű átmenet — a divat türelmetlen, intoleráns mindennel szemben, ami nem új. Csakhogy ez az új, sőt legújabb nemritkán régiebb lehet (ötven vagy ötszáz évvel régiebb) annál, ami a

tegnap volt új, sőt legújabb. Ha kedvünket leljük a játékos melléknév-fokozásban, a divatnak ezt az örületét, amelyben aztán tagadhatatlanul van rendszer, törvényszerűség, így is megfogalmazhatjuk: ami régibb a régínél, az újabb az újnál. Például: az a stílusirányzat, amely a harmincas évek európai irodalmában felismerhetően ellenzéki tendenciával *új tárgyiasság* néven volt ismeretes, húsz évvel később az ötvenes évek derekára Hemingway behaviorista prózájával került vissza a kontinensre, s szerzett majd minden nemzet nyelvén követőket. Az alábbi párbeszéd-típus divatot teremtett:

A szántóföldeken egy felhő árnyéka vonult végig, s a lány látta a fák közt a folyó vizét.

— Pedig a miénk lehetett volna mindez — mondta. — Minden a miénk lehetett volna, és mi napról napra egyre jobban elrontjuk.

— Mit mondasz?

— Azt mondtam, hogy minden a miénk lehetett volna.

— Hát a miénk is lehet minden.

— Nem, nem lehet.

— Miénk az egész világ.

— Nem, nem a miénk.

— Bárhová elmehetünk a világon.

— Nem, nem mehetünk. Már nem a miénk,

— De a miénk.

— Nem a miénk. Ha egyszer elvették az embertől, nem kapja vissza soha többé.

— De nem vették el tőlünk.

— Jó, majd meglátjuk.

(Ernest Hemingway: A fehér-elefánt formájú hegyek)

Nem a stílus, csupán a modor volt elsajátítható Hemingwayben: a sejtelmes üresjárat, a realiztikus blabla, a kimódolt primitívség teremtett epigonizmust. Ez tette divatossá, egyénisége, magatartása, életformája csak népszerűvé tehetette. A divat mechanizmusa ez esetben a mimesis utánzásaként termelte ki az epigonok hadát. S amint Hemingway „kiment a divatból”, az új bálványemelés gépies szükséglete futtatta fel az egyébként méltánytalanul elfelejtett, mellőzött kortársat, Scott Fitzgeraldot és a megtagadott ifjúkori mestert, Gertrude Steint.

Az irodalmi divatok hol egymást készségesen felváltva, hol pedig párhuzamosan elégítenek ki homlokegyenest ellentétes igényeket. Az egyszerűség igénye a legtermészetesebbek közül való. De az egyszerű világkép, az egyszerű ember, a közérthető stílus vissza-visszatérő divatja csak ideig-óráig feledtetheti, hogy a világ bonyolult, egyszerű ember nincs, a világos stílus pedig nem megkerüli, hanem megfejtí világ és ember összetettségét. A divat-alternatívák logikája nem a szellemi Mob szélszélyét követte, amikor — majd az utólag feltáruuló törvényszerűségnek engedelmességek — egy cingár, rövidlátó könyvmolyt, a bölcséleti tézis-irodalomnak a Léttel és Semmivel nem szafarikon, hanem klasszikus filozófiától roskadozó könyvespolcok előtt viaskodó bajnokát, Sartre-ot emelte arra a trónra, ahonnan az imént taszította le a minden intellektuális nyavalygást férfiasan megvető kemény legényt, két háború és számtalan életveszélyes vadászat már-már gyanúsán vakmerő hőstét.

Divat és irodalom, divat és ideológia paradox viszonyára jellemző, hogy amit Hemingway is, Sartre is divatba hoztak (vagy ami divatba hozta őket?), egy manipulált világ igen-igen időszerűvé vált gondolata volt: az egyén szabadsága. Ez az eszmény — amelyhez a maguk mód-

ján mindketten következetesek maradtak — sokkal szélesebb olvasótáborot bővölt abba az illúzióba, hogy közelebb került az elérhetetlenhez, mint ahányan valóban követhették akár az egyiket az oroszánlesen, akár a másikat a létfilozófia meredek hágóján. Nem véletlen, hogy az egzisztencialista Camus tekintette az öngyilkosságot a bölcselet egyetlen igazi kérdésének, de Hemingway húzta meg a ravaszt.

A folyamat első szakaszában a divatjelenség hasznos szolgálatot tesz az éppen felkapott szellemi értéknek azzal, hogy természetéből következően hígított változatban ugyan, de mindenképpen népszerűsíti, terjeszti, híveket toboroz számára. A második szakaszban üt aztán vissza a vulgarizálás bumerángja. Hogy miként, arra a legfrappánsabb példa Simone de Beauvoir emlékirataiban található, ott, ahol elmeséli, hogyan leste meg s csapott le rá egy szálloda halljában az az újságíró, aki mindössze azt kívánta tőle, hogy „Foglalja össze egyetlen mondatban az egzisztencializmus lényegét“... Helyét az értékek rendjében minden szellemi produktum csak akkor foglalhatja el, ha már „eljettette“ a divat, ha már túljutott népszerűsége zenitjén.

Karinthy zseniális paródiái Adyt például a zeniten ragadták meg abban, ami egyéniségében, művészetében modor volt, utánozható külsőség; Lukács Györgyöt viszont már indulásakor érte tetten annak a retorikának a kidolgozásában, amely egy fél évszázaddal később mint terminológia teremt majd nemcsak iskolát, de epigonokat is.

Az iskolát teremtő egyéniség, a korszakalkotó mű divatalakító hatása többek között azt a meghökkentően közeli rokonságot is nyilvánvalóvá teszi, amely a gyanútlan epigont összefűzi a nagyon is gyanakvó parodizálóval. Az epigonok önkéntelenül parodizálnak, „teszik, de nem tudják“, rajongva karikírozzák a divatos Mestert, silányítják divatcikké a hiteles, eredetileg eredeti értéket; a paródia az epigonizmust mímeli tudatosan, a fenségést a nevetségesség porondjára rántja le célirányos szándékkal, de ez a szándék nem a hiteles érték, hanem az olcsó utáncat ellen irányul! Határesetre s egyben klasszikus példája a két jelenség közös származásának kortársunk, Marin Sorescu pályakezdése: első kötetében, mielőtt még a saját hangján szólalt volna meg, a klasszikus és jelenkori román költészet legismertebb képviselőit parodizálta, mintegy immunizálva magát az elkerülhetetlennek vélt utánérzés, divatirányulás ellen.

Sajátos divatteremtő funkciót tölt be napjaink irodalmi érdeklődésének alakulásában a film, illetve a televízió. Klasszikus irodalmi alkotásokból készült tévé-sorozatok — a Forsythe Sagától a Germinalig — azokkal is kézbe vették az eredeti műveket, akik addig nagyon jól megvolták anélkül, hogy valaha is eszükbe jutott volna elolvasni őket. Talán nem is kevesen mondtak le csalódottan a látványnál lényegesen nagyobb participációt igénylő olvasásról, éppen azért a többletért, amely miatt a vizuális élmény nem pótolhatja a könyvélményt. Ebben az esetben a reklámra felfigyelő fogyasztó nem azért utasítja vissza a megvásárolt „árut“, mert silányabb a pótléknál, hanem mert a pótlék élvezetesebb, pontosabban: könnyebben emészthető, mint az, amiből kivonták.

Közismert az irodalmi díjak divatteremtő szerepe. Ez a szerep még akkor is érvényesül, ha mint a Nobel-díj (vagy a Pezsgő-díj) eseté-

ben a népszerűség, az író, a mű magas értékelése a köztudatban megelőzte vagy éppenséggel befolyásolta a zsüri döntését. Ilyenkor inkább a jutalmazott mű népszerűsíti a jutalmazókat, nem pedig az odaítélt díj emel ki a névtelenségből egy-egy arra érdemes szerzőt, munkát.

Visszakanyarodtunk tehát a siker-mozzanathoz, ahhoz a téridőhöz, amelyben érték és divat átfedhetik egymást. A divat-érték kolportálásában érdekelt közönség vonzódását a divatcikkhez érték-kritériumokkal indokolja, semmi esetre sem vallaná be, hogy azért veszi meg, olvassa el (ha ugyan elolvassa) ezt vagy azt a művet, mert — divatos. Legfeljebb arra hivatkozik, hogy *mások is* megvették, *mindenki* olvassa, beszélnek róla, dicsérik stb. Jellegzetesen divat-magatartást tanúsít tehát, vagyis: bizalmat előlegez, tekintélyelvhez, népszerűséghez igazodik, csatlakozik a közvélekedéshez. Már csak azért is felesleges, sőt káros lenne kárhoztatni ezt a magatartást, mert a divatigazodás konformizmusa azaz, hogy feltétel nélkül leborul az új — a divatos — előtt, voltaképp elsöpör egy másik feltételnélküliséget: az új merev visszautasítását. Két erő — a megőrzés reflexe, a megszokotthoz, a hagyományoshoz való ragaszkodás és a szokatlan, a merész csábítása, a változás ingere, a továbblépés szükséglete — csap össze, s a dinamikus elv csaknem mindig győz a statikum elvén. Az utóbbi viszont szívósságával, az idők próbáját már kiállott értékek megőrzésével biztosítja azt a dialektikus folytonosságot, amely nélkül vagy a tespedés, a hanyatlás, vagy a szertelen és felelőtlen állhatatlanság veszélyeztetné minden érték viszonyát önmagához, társadalmi funkcióihoz.

Utolsó példám talán eléggé konkludens: túlzás nélkül állítható, hogy legnépszerűbb kiadványunk a *Forrás*-sorozat. Fennállása másfél évtizede alatt jó tucatnyi időtállóan bizonyult (vagy annak ígérkező) s jóval több kérdéses vagy éppenséggel talmi értéket helyezett a közönség asztalára. A sorozat minden kiadványa napok, sőt órák alatt elkél (s ez nem magyarázható csupán az alacsony példányszámmal!), vagyis még mielőtt kialakulhatna a szóban forgó elsőkönyves író érdembeli értékelése, a közönség — előző kedvező benyomások alapján — máris spontánul szavazott. A kedvezőtlen emlékképeket mintegy kiejti magából a kollektív tudat, gépiesen elhárítja a szelekció időigényes, felelőségteljes munkáját.

Mi ez, ha nem tipikus divat-magatartás? A sorozat „divatossága“ érték-tapasztalaton alapul ugyan, de kiterjed a nem-értékre is, elfogadtatja, összemossa az értékkel. Benne van ebben a jelenségben a legjobb is, a legrosszabb is abból, amit a divatról elmondhatunk.

Flaubert egyik levelében minden impassibilité-től mentesen nyilatkozik Shakespeare-ről, akihez képest szerinte a francia költészet „átlátszó víz“, s így kiált fel: „Ha meggondolom, hogy még mindig ragaszkodunk... Racine-hoz! Corneille-hez! meg a többi dögletesen unalmas szellemeskedőhöz“. — Nos, e levél keltezése óta pontosan százhusz év telt el, s mi is, nemcsak a franciák vagy az angolok, még mindig ragaszkodunk a *Lear*hez, a *Cid*hez, a *Phaedrá*hoz s nem utolsósorban éppen a *Bovaryné*hez!

Hát nem csodálatos?